

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 59

MAGDALENA TOBOŁA

<https://orcid.org/0000-0001-8390-0095>
Uniwersytet im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
mtobola@wp.pl

<https://doi.org/10.35765/HP.2026.1759.23>

Janusz Waluś – portret kryminologiczny przestępcy z motywacji politycznych

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem pracy jest analiza czynu przestępczego motywowanego chęcią osiągnięcia korzyści politycznej. Realizacja tego celu ma miejsce na przykładzie historii Janusza Walusia, który w 1993 r. dokonał zabójstwa lidera Południowoafrykańskiej Partii Komunistycznej – Chrisa Haniego.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Na podstawie dostępnych źródeł informacji, w tym transkrypcji materiałów zgromadzonych w toku prac Komisji Prawdy i Pojednania, analizie poddawane są doświadczenia życiowe sprawcy (*case study*) oraz sposób, w jaki dokonuje on opisu kontekstu zdarzeń i okoliczności zabójstwa. Tak zgromadzone informacje zestawiane są z wybranymi teoriami kryminologicznymi, które są pomocne przy weryfikacji polityczności popełnionego przez Walusia czynu. Analiza prowadzona jest w taki sposób, aby podjąć próbę odnalezienia odpowiedzi na pytanie, czy motywacje przestępcy politycznego są inne niż te, którymi kieruje się przestępca pospolity.

PROCES WYWODU: Konstrukcja pracy opiera się dwóch głównych częściach. W pierwszej z nich zgromadzone zostały informacje dotyczące ścieżki życiowej Janusza Walusia. Ma ona charakter relacjonujący i faktograficzny. Część druga ma charakter analizy kryminologicznej, gdzie na bazie informacji zawartych w rozdziale pierwszym, a także wybranych teorii kryminologicznych autorka weryfikuje polityczność przestępstwa popełnionego przez Janusza Walusia i wskazuje na główne determinanty czynu mającego takie podłoże.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W pracy zasygnalizowane zostały odmienności w zakresie motywacji odróżniających Walusia od przestępców

Sugerowane cytowanie: Toboła, M. (2026). Janusz Waluś – portret kryminologiczny przestępcy z motywacji politycznych. *Horyzonty Polityki*, 17(59), 447–466. <https://doi.org/10.35765/HP.2026.1759.23>.

pospolitych – między innymi to, że w swoim przestępczym działaniu nie kieruje się on zyskiem materialnym czy przyjemnością, a także nie powoduje nim gniew.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Praca może stanowić punkt wyjścia do dalszych analiz przypadków zabójstw motywowanych politycznie, uwzględniających zarysowane tu różnice w systemie motywacyjnym sprawcy.

SŁOWA KLUCZOWE:

polityczność, przestępca, komunizm, Afryka, apartheid

Abstract

JANUSZ WALUŚ – A CRIMINOLOGICAL PORTRAIT
OF A POLITICALLY MOTIVATED DELINQUENT

RESEARCH OBJECTIVE: The primary objective of this study is the analysis of a criminal act motivated by the pursuit of political gain. This objective is realized through a case study of Janusz Waluś, who assassinated Chris Hani, the leader of the South African Communist Party, in 1993.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: Based on available sources, including transcripts from the proceedings of the Truth and Reconciliation Commission, the study analyzes the life experiences of the perpetrator (case study) and the manner in which he contextualizes the events and circumstances surrounding the assassination. The acquired data is then juxtaposed with selected criminological theories to verify the political nature of the act committed by Waluś. The analysis is structured to explore, whether the motivations of a political offender fundamentally differ from those of an ordinary criminal.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The structure of the paper is divided into two primary sections. The first section compiles biographical data detailing the life trajectory of Janusz Waluś. The second section comprises a criminological analysis. Utilizing the data presented in the first chapter alongside selected criminological theories, the author verifies the political nature of the crime committed by Janusz Waluś and identifies the primary determinants of politically motivated offenses.

RESEARCH RESULTS: The study highlights the motivational discrepancies that distinguish Waluś from common criminals. Notably, his criminal conduct is neither driven by material gain nor personal gratification, nor is it fueled by anger.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: This paper may serve as a foundational starting point for further analyses of

politically motivated assassinations, utilizing the outlined distinctive elements of the offender's motivational system.

KEYWORDS:

political, communism, apartheid, Africa, criminal

W grudniu 2022 r., po ponad 29 latach spędzonych w więzieniu w Pretorii, na wolność wyszedł emigrant z Polski, Janusz Waluś. Ten 73-letni dzisiaj mężczyzna w 1993 r. zamordował czarnego lidera Południowoafrykańskiej Partii Komunistycznej (SACP) Chrisa Haniego. Swoim czynem Waluś trwale zapisał się w historii RPA, do dzisiaj jednak nie ma zgody co do tego, czy zrobił to, zabijając komunistę, czy popełniając morderstwo na tle rasistowskim. Bez względu na sposób rozstrzygnięcia tego dylematu, a w zasadzie głównie przez sam fakt jego istnienia, historia ta do dzisiaj jest żywa w bieżącej południowoafrykańskiej polityce.

CZĘŚĆ I. HISTORIA

Korzenie

Janusz Waluś urodził się w 1953 r. w Zakopanem, jednak dzieciństwo spędził w podkrakowskiej wsi Gaj. Jego rodzina była zamożna i poważana, a przedsiębiorczość ojca sprawiła, że Janusz miał beztrudne dzieciństwo i młodość. Po maturze zaczął pracować w należącej do ojca fabryce kryształów w Kozienicach. Wkrótce wziął ślub z Wandą i w 1978 r. urodziła im się córka, Ewa. Małżeństwo od początku nie było udane. Tymczasem jego brat już od 1976 r. mieszkał w Republice Południowej Afryki. To dodawało Walusiowi śmiałości w myśleniu o jego własnym wyjeździe. W październiku 1981 r. otrzymał paszport i – wobec pogarszającej się sytuacji w Polsce – opuścił kraj (Zichlarz, 2021).

Apartheid

Sytuacja ludności czarnej w RPA od początku lat 50. XX w. stawała się coraz trudniejsza. W kraju, w którym potomkowie europejskich

białych osadników stanowili niespełna 20% ludności (CIA, 2023), ideologia apartheidu, głosząca konieczność osobnego rozwoju społeczności różnych ras, przerodziła się w system polityczny, oparty na segregacji rasowej i supremacji rasy białej (Berger, 2009). Ustawa o rejestracji ludności z 1950 r., nakazująca m.in. klasyfikowanie ludności według rasy, umożliwiła systemowo wprowadzenie w życie regulacji separujących przedstawicieli różnych ras od siebie w sposób absolutny. Kolejne regulacje systemowo sankcjonowały m.in. zakaz zawierania małżeństw mieszanych oraz tworzenie wydzielonych stref mieszkaniowych, komercyjnych i przestrzeni publicznych. W dalszej kolejności wprowadzono segregację rasową w instytucjach edukacyjnych, uzupełnianą systematycznie o ograniczenia w zakresie zdobywania wykształcenia przez ludność czarną (Berger, 2009). Segregacja obowiązywała także w kinach, transporcie publicznym czy restauracjach (Crompton, 2006). Uzupełnieniem tych działań było wprowadzenie ustawy o tłumieniu komunizmu, która uniemożliwiała jakąkolwiek aktywność polityczną czarnym obywatelom. Rozpoczęły się represje wobec ludzi, którzy sprzeciwiali się polityce segregacji rasowej (Berger, 2009). W 1962 r. Nelson Mandela trafił do więzienia za działalność terrorystyczną, a także sabotaż i spisek mający na celu obalenie rządu przemocą (Mandela, 2004).

Chris Hani

W tych okolicznościach Chris Hani (Thembisile Martin Hani) umacniał się w wierze w komunizm i zaczął angażować się w działania Afrykańskiego Kongresu Narodowego (ANC) (Macmillan, 2014). Owa afrykańska odmiana komunizmu, poza wyznawaniem przewodniej siły klasy robotniczej, była jednak nierozzerwalnie związana z kontekstem rasowym. Proletariat stanowiła ludność czarna i kolorowa, która walczyła z tyranią białych kapitalistów (Łazarewicz, 2019)

W 1961 r., ANC powołało do życia organizację militarną Umkhonto we Sizwe (Włócznia Narodu). Rok później Hani został jej członkiem. Wstąpił także w szeregi Południowoafrykańskiej Partii Komunistycznej (Macmillan, 2014). Już wtedy był znany organom ścigania. Za kolportowanie ulotek w 1963 r. został skazany na karę więzienia,

którego udało mu się uniknąć. W obawie przed kolejnymi zatrzymaniami opuścił RPA (Zichlarz, 2021) i poza granicami kraju budował swoją pozycję w partii. Wkrótce udał się na rok do Moskwy, gdzie uczestniczył w kursie zorganizowanym przez radzieckie struktury partyjne (Macmillan, 2014). W wieku 33 lat był już członkiem komitetu wykonawczego ANC. Rosnące znaczenie polityczne Haniego sprawiło, że jego oponentom, głównie władzy RPA, zależało na wyeliminowaniu go z polityki. W tamtym czasie miały miejsce dwa nieudane zamachy na jego życie (Zichlarz, 2021). Hani zaczął poruszać się w asyście ochroniarzy. Służby RPA na przełomie lat 70. i 80. wpisały go na listę osób przeznaczonych do likwidacji (Zichlarz, 2021).

Bezwzględność służb RPA w zamachach na członków partii komunistycznej była porównywalna z okrucieństwem bojówkarzy Włóczy Narodu. Na początku lat 80. doszło do kilku zamachów bombowych przeprowadzonych przez członków tej militarnej przybudówki ANC. Najtragiczniejszy w skutkach miał miejsce 20 maja 1983 r. w Pretorii. Pod siedzibą Południowoafrykańskich Sił Powietrznych podłożona została 60-kilogramowa bomba. W wyniku tego zamachu zginęło 19 osób, a 217 zostało rannych. W odwecie służby specjalne RPA przeprowadziły naloty na bazy ANC w Mozambiku, zabijając 67 członków tej organizacji (Zichlarz, 2021).

Poziom agresji we wzajemnych działaniach przeciwników politycznych doprowadził do tego, że już w połowie lat 80. rozpoczęły się, utrzymywane w tajemnicy, rozmowy pomiędzy przedstawicielami prezydenta Pietera Willema Bothy a – przebywającym jeszcze wówczas w więzieniu – Nelsonem Mandelą. Po 1989 r. były one kontynuowane przez prezydenta Frederika Willema de Klerka (Macmillan, 2014). To on 11 lutego 1990 r. zdecydował o zwolnieniu więźniów politycznych oraz zniósł zakaz działania partii politycznych. Na wolność po 27 latach wyszedł Nelson Mandela. Dwa miesiące później do RPA wrócił Chris Hani i obok Mandeli został jednym z głównych negocjatorów pokojowego procesu likwidacji apartheidu (Łazarewicz, 2019). Jako szef Umkhonto we Sizwe ogłosił zawieszenie broni, a cały swój autorytet przywódcy wykorzystał, by bronić tych rozmów (Łazarewicz, 2019).

Janusz Waluś w RPA

Po przyjeździe do RPA Walusiowi powodziło się bardzo dobrze. Jak zeznał później przed Komisją Prawdy i Pojednania (Truth and Reconciliation Commission – TRC), początkowo nie angażował się w politykę. To uległo zmianie po referendum z 1983 r. Dla Walusia stało się wówczas jasne, że partia rządząca dryfuje w lewą stronę. Miał obawy co do dalszego podtrzymywania linii antykomunistycznej i prowadzenia polityki osobnego rozwoju ras (TRC/09, 1997). Swoimi niepokojami zaczął dzielić się z prominentnym politykiem Partii Konserwatywnej (PK) Clive'em Derbym-Lewisem. Przed TRC Waluś zeznawał:

Dla nas było całkiem naturalne, że my, zza tzw. żelaznej kurtyny, byliśmy bardzo świadomi tej sytuacji, która tu panowała i dlatego wielu moich znajomych i członków rodziny również popierało tę politykę prawicy (TRC/09, 1997).

Pokojowa likwidacja apartheidu i próby jej powstrzymania

Pokojowe rozmowy mające na celu likwidację apartheidu nie były łatwe. Po obu stronach stołu nie brakowało osób, które chciały je zakłócić. W 1992 r. rząd de Klerka rozpiął referendum na temat zniesienia zasad odrębnego rozwoju ras. Głosowali w nim wyłącznie biali mieszkańcy RPA. Większość (69%) opowiedziała się „za”. To dawało silny mandat w rozmowach z przedstawicielami ANC, a także z popierającą apartheid PK (Zichlarz, 2021).

Waluś był zszokowany wynikami referendum. Tematem jego rozmów z Derbym-Lewisem stało się znalezienie odpowiedzi na pytanie „co teraz?” (TRC/09, 1997). Ten z kolei oświadczył przed TRC:

Kiedy zdrada de Klerka i Partii Narodowej stawała się coraz bardziej oczywista, było jasne, że walka zbrojna jest dla nas jedyną opcją. (...) Było dla nas oczywiste, że Chris Hani, jako lider Partii Komunistycznej, jest prawdziwym zagrożeniem dla naszej przyszłości i Republiki Południowej Afryki (Zichlarz, 2021, s. 121).

Argumentował, że na początku lat 90. w RPA panowała wojna, a przedstawiciele władzy zdradzili Afrykanerów. Zabójstwo Haniego

stanowiło wręcz obowiązek odpowiedzialnego obywatela, bo komunizm to „siły zła na świecie” i „antychryst” (TRC/06, 1997). Z lektury jego zeznań przez TRC wynika, że Derby-Lewis odpowiadał za podbudowę ideologiczną zamachu na Haniego. Z kolei Waluś rozumiał konieczność dziejową i – jako żołnierz lepszej sprawy – przyjmował trudną misję, jaka została mu powierzona. Retrospektywnie uzasadniał wybór ofiary:

Został wybrany ze względu na wysokie stanowisko i największą szkoldliwość. Był terrorystą. Dowodził terrorystyczną armią – Umkhonto we Sizwe. Kolor skóry raczej nie miał tu znaczenia. Znaczenie miały jego komunistyczne poglądy i aktywność terrorystyczna (Łazarewicz, 2019, s. 17).

Mówiąc o celowości zamachu, argumentował natomiast: „Wierzyłem, że po śmierci Chrisa Haniego coś się zacznie tu dziać. Że Murzyni wyjdą na ulice, będą zamieszki i wojsko (...) przejmie władzę, zaprowadzi porządek i skończą się te ustępstwa” (Łazarewicz, 2019, s. 17).

W Wielką Sobotę, 10 kwietnia 1993 r., Waluś zastrzelił Chrisa Haniego na podjeździe jego domu. Kilkanaście minut później został zatrzymany.

Śledztwo i proces

W trakcie pierwszych przesłuchań odmawiał odpowiedzi na pytania. Sądził, że swoją postawą daje czas Derby’emu-Lewisowi na reakcję, uruchomienie działań, które doprowadzą do pogłębienia kryzysu wywołanego morderstwem i przełożą się na zwolnienie go z aresztu (Łazarewicz, 2019). Nic takiego nie następowało. Podczas przeszukania w jego mieszkaniu policja odnalazła dokument z listą nazwisk, nazywany później *hit list*. Na liście pod numerem 3 znajdowało się nazwisko Haniego (Malala, 2023).

Śledczy podejrzewali, że Waluś nie działał sam. Ich priorytetem stało się ustalenie jego współników. W sobotę, 17 kwietnia 1993 r., policja zatrzymała Derby’ego-Lewisa (Łazarewicz, 2019). Polityk odmówił współpracy, jednak pod koniec kwietnia 1994 r. spisał w celi swój manifest. Określał w nim komunizm mianem antychrysta, pisał o terrorystycznej działalności Haniego oraz wyjaśniał, że celem

zamachu było zerwanie negocjacji prowadzonych przez ANC z rządem Frederika de Klerka.

Proces Walusia i Derby'ego-Lewisa rozpoczął się 4 października 1993 r. i trwał kilkanaście dni. Sąd Najwyższy RPA w dwóch instancjach skazał obu mężczyzn na karę śmierci, która w 2000 r. została zamieniona na dożywocie (Hood, 2022).

Komisja Prawdy i Pojednania

W maju 1994 r. Nelson Mandela został prezydentem RPA (Zichlarz, 2021). W ostateczną fazę realizacji wszedł proces pokojowej likwidacji apartheidu, który zakładał podjęcie próby narodowego pojednania. Cel ten realizować miała Komisja Prawdy i Pojednania. Działania komisji miały zmierzać do ujawniania przestępstw politycznych, które miały miejsce w okresie apartheidu. Występujące przed komisją osoby w zamian za ujawnienie całej prawdy, a także wyrażenie żalu miały uzyskać amnestię. Wątek zabójstwa Haniego omawiany był podczas kilkunastu dni obrad komisji (TRC, 1997). Waluś w słowie wstępnym opowiedział m.in. o swoich wspomnieniach z komunistycznej Polski, a także o swoim pogłębiającym się zaangażowaniu w politykę (TRC/09, 1997). Derby-Lewis z kolei skoncentrował się na wskazaniu konieczności dziejowej zabójstwa Haniego.

W trakcie wojny są ofiary. (...) Nie było w tym nic osobistego. (...) Spodziewaliśmy się, że po jego zabójstwie kraj pogrąży się w chaosie (...) i wykorzystana zostanie ta próżnia do kontrewolucji i przejęcia władzy w kraju. By tego dokonać, naszym celem musiał być ktoś taki, jak nieżyjący Chris Hani (TRC/01, 1997).

W dniu 7 kwietnia 1999 r. Komitet Amnestyjny TRC odmówił obu mężczyznom amnestii z powodu braku – w opinii komitetu – pełnego ujawnienia szczegółów związanych z przeprowadzonym zamachem (TRC/D, 1999).

Pobyt w więzieniu i warunkowe zwolnienie

W XXI wiek Janusz Waluś wchodził z wizją spędzenia reszty życia w więzieniu (Zichlarz, 2021). Kilkukrotnie starał się o możliwość

uzyskania przedterminowego warunkowego zwolnienia z odbywania kary, jednak każdorazowo mu odmawiano (SAHA). Sytuacja w tej kwestii zaczęła się zmieniać w 2015 r. W 22. roku odbywania kary Sąd Najwyższy nakazał zwolnienie Derby'ego-Lewisa z więzienia z uwagi na stan zdrowia. Z kolei Waluś decyzję o zwolnieniu warunkowym uzyskał w marcu 2016 r. Po kilku latach dalszych sporów z – blokującym realizację tego rozstrzygnięcia – ministrem sprawiedliwości (Gumboh & Ntontela, 2025), na mocy decyzji Trybunału Konstytucyjnego (Ferreira, 2022) w dniu 7 grudnia 2022 r., po niespełna 30 latach odbywania kary, sprawca zamachu na Chrisa Haniego został warunkowo zwolniony z więzienia. Przez okres dwóch lat musiał pozostawać na terenie RPA i miał zakaz rozmów z mediami (Zichlarz, 2023). W grudniu 2024 r. Janusz Waluś powrócił do Polski.

CZĘŚĆ II. ANALIZA

Nonkonformista

Mertonowska teoria grup odniesienia rozróżnia zachowania konformistyczne i nonkonformistyczne, łącząc te drugie, za Charlesem Cooleyem, z odruchem buntu i wyobcowaniem jako cechą osobowości (Merton, 1982). Zdaniem Lecha Falandysza i Krzysztofa Poklewskiego-Koziella teoria ta stanowi klasyczną i najbardziej udaną próbę opisanego przestępcy politycznego (nonkonformisty) (Falandysz i in., 1989). W pierwszym odruchu nonkonformizm i zachowanie dewiacyjne/przestępcze mogą sprawiać wrażenie strukturalnie podobnych, jednak – jak pisze Robert K. Merton – „pod zewnętrznymi podobieństwami kryją się jednak ogromne różnice” (Merton, 1982). Ujawnione odmienności pomiędzy tymi kategoriami będą pomocne w naświetleniu postaci Janusza Walusia jako spełniającej kryteria nonkonformizmu, a w konsekwencji będącej „czymś znacznie więcej aniżeli zwyczajnym przestępcą” (Merton, 1982).

W sferze domniemań pozostać musi dalsze zachowanie Janusza Walusia w sytuacji, gdyby nie został w kilka minut po zabójstwie zatrzymany przez policję z narzędziem zbrodni. Nie zmienia to faktu, że w toku śledztwa i postępowania sądowego – być może także częściowo pod naporem obciążających dowodów, które sam dostarczył

policii – w sposób jednoznaczny jednak przyznał się do zabójstwa, stanowiącego sprzeniewierzenie się normom grupy i szczegółowo opisał swoje motywacje mające źródła w bieżącej polityce. Stanowi to przejaw nonkonformistycznego publicznego ujawnienia dokonanego odstępstwa. W toku tak procesu, jak i obrad TRC Waluś ponadto podważył stosowalność normy karnej zakazującej zabijania w sytuacji, gdy istnieje zagrożenie i konieczność zapobieżenia katastrofie, jaką – w jego mniemaniu – mogło być przekazanie władzy komunistom. Jednocześnie nie odrzucił tej normy całkowicie, a jedynie zawiesił jej obowiązywanie z uwagi na wyższe racje, jakie mu przyświecały, jednak nie ze względu na własną wygodę czy indywidualny interes. Celem działania Walusia było ustrzeżenie społeczności Afrykanerów przed zagrożeniem, jakie miało się zmaterializować wraz z objęciem rządów przez Afrykański Kongres Narodowy. Tym samym jego motywacje spełniają trzeci warunek mertonowskiego nonkonformizmu, jakim jest chęć zmiany norm społecznych i prawnych opartych na niesłusznych zasadach moralnych (Merton, 1982) lub ustrzeżenia przed niechybną zmianą tych, z którymi sprawca się identyfikuje i uznaje za właściwe. W swoim działaniu nonkonformista jest bezinteresowny i odwołuje się do przyświecających mu wyższych celów i zasad moralnych (Merton, 1982). Waluś – w swoim mniemaniu – nie działał we własnej sprawie, ale na rzecz całej grupy Afrykanerów, których chciał obronić przed nadchodzącą w kraju rewolucją, będącą konsekwencją zmian u sterów władzy. W swojej logice jednak nie brał pod uwagę wyników referendum z 1992 r., rozpisanego wówczas wyłącznie dla ludności białej, w którym grupa ta opowiedziała się za zniesieniem zasad apartheidu i oficjalnym dopuszczeniem do współrządzenia krajem – dotychczas działającej w podziemiu – opozycji. W jego pojmowaniu świata udział ANC we władzy byłby katastrofą dla RPA.

Psychoanaliza

Uzupełnienia opisu Janusza Walusia i prezentowanych zdarzeń można dokonać przy użyciu kategorii zaczerpniętych z psychoanalitycznego podejścia do zachowań przestępczych Zygmunta Freuda. Stworzył on m.in. trójelementową strukturę osobowości człowieka,

składającą się z *id* (popędu), *ego* (możliwości) i *superego* (moralności, sumienia). Do zachowań przestępczych w jego rozumieniu dochodzi w wyniku zachwiania kontroli ze strony *ego* i *superego* nad *id* (Freud, 1975). W przypadku przestępcy z motywów politycznych nie mniejsze znaczenie będzie miało przejście procesu kształtowania *superego* przez idee autorytarne, dopuszczające eliminację wroga wyznawanego porządku (Widacki, 2022). Na uformowanie „ja moralnego” Walusia kluczowy wpływ miało jego najbliższe otoczenie. Pod wpływem manipulacji ze strony Derby’ego-Lewisa przejął on fanatyczną wersję afrykanerskiego konserwatyzmu, charakterystyczną dla radykałów z początku lat 90. Tym samym zarówno planowanie zabójstwa Haniego, realizacja tego czynu, jak i jego ocena w okresie późniejszym dokonywały się na bazie nowego zestawu zasad wypracowanych w toku licznych dyskusji, jakie mężczyźni prowadzili przed zabójstwem.

Przestępca polityczny

„Tragiczny spór o świat” – na płaszczyźnie aksjologicznej i socjokulturowej – jest źródłem budowania koncepcji polityczności czynu przestępczego (Utrat-Milecki, 1997, s. 34). Jego popełnienie nie jest ukierunkowane jedynie na zdobycie władzy, poszerzenie posiadania czy zyskanie prestiżu. W istocie różnorodnym przestępstwem, którym przypisuje się atrybut polityczności, towarzyszy głębokie przekonanie sprawcy o słuszności i konieczności podejmowanych działań, nawet jeśli ich ceną jest złamanie prawa i potencjalne konsekwencje penalne (Utrat-Milecki, 1997). Tym samym to służba słusznej – w mniemaniu sprawcy – sprawie stanowi motywację do działania przestępcy z przyczyn politycznych (Widacki i in., 2022). Realizacja czynu przestępczego ma ułatwić osiągnięcie założonego celu politycznego, urzeczywistnienie idei czy też uniemożliwienie wcielenia w życie koncepcji jej przeciwnej. Rzecz dotyczy zatem konfliktu o cele, formy i środki sprawowania władzy, który w konsekwencji prowadzi do stanu wrogości (Utrat-Milecki, 1997). Ten stan wynika z natury polityczności rozumianej jako „zachowanie międzyludzkie, mające na względzie zabezpieczenie i pomożenie własnej mocy poprzez zawężenie lub unicestwienie mocy obcej” (Plessner, 1994, s. 71).

Dla oceny politycznego charakteru przestępstwa konieczne jest spojrzenie na jego istotę, nie zaś typologię prawną-karną. Przydatnym narzędziem w tej materii jest pięć elementów wskazujących na polityczny charakter przestępstwa, które sformułował i opisał Jarosław Utrat-Milecki.

Najistotniejszym elementem decydującym o polityczności czynu przestępnego są „prospołeczne przekonania i zaangażowanie sprawcy” (Utrat-Milecki, 1997, s. 36), które należy rozumieć jako oddanie i służbę swojej wspólnocie, niekoniecznie społeczeństwu jako całości. Wynika to z powszechnie akceptowanej natury walki o władzę, która oznacza istnienie opozycji, a więc wspólnoty z założenia odmiennie definiującej cele, środki i formy działania aparatu państwowego. Działania opozycji, stanowiące realizację przysługującego wszystkim obywatelom prawa do współdecydowania o sprawach państwa, z założenia będą mieć legalny i konstruktywny charakter. Ocena takiego zaangażowania ulegnie jednak drastycznej zmianie w sytuacji, gdy „działanie zwraca się przeciwko prawom innych współobywateli” (Makowski, 1923, s. 10) – wtedy zostanie osądzone jako przestępstwo ukierunkowane na pogwałcenie zasad organizacji państwa, a zatem przestępstwo polityczne. Waluś i Derby-Lewis byli oddani sprawie Afrykanerów, wspólnoty potomków europejskich, białych kolonialistów żyjącej w Południowej Afryce. Swoją identyfikację z tym środowiskiem i utożsamianie się z jego dziedzictwem Waluś wyraził w rozmowie z C. Łazarewiczem (2019, s. 16), mówiąc: „Ja już wtedy czuję się częścią tego wspaniałego, zdeterminowanego narodu Afrykanerów i tej walki, którą od prawie dwustu lat oni tu toczą, by istnieć”. Swoje wsparcie i szacunek dla wartości grupy wyrażali w działaniu na jej rzecz, czy to bezpośrednio w przypadku Derby’ego-Lewisa, który był aktywnym członkiem PK, czy też poprzez finansowe wspieranie działalności tego ugrupowania, jak miało to miejsce u Walusia. Sprawcy bagatelizowali przy tym istniejący ucisk ludności czarnej, nie dostrzegając, a przynajmniej nie ujawniając w swoich wypowiedziach istnienia wyraźnej dyskryminacji związanej z kolorem skóry. Całą aktywność ruchów antyapartheidowskich sprowadzili do komunizmu, nie dostrzegając w forsowanych przez te ugrupowania rozwiązaniach m.in. chęci przywrócenia elementarnej równości ludzi bez względu na rasę. Elementy supremacji białych eufemistycznie określali mianem „osobnego rozwoju ras”. Zmiany

w RPA oceniali jako zagrażające ich wspólnocie. W konsekwencji ich działania nabrały charakteru wprost zagrażającego prawu innego człowieka do życia, a pośrednio – poprzez próbę zablokowania obecnego układu sił – prawom innych ludzi, czarnej i kolorowej większości obywateli Południowej Afryki.

Dwa kolejne elementy opisane przez J. Utrat-Mileckiego, determinujące klasyfikację czynu zabronionego jako mającego wymiar polityczny, to konflikt i wrogość polityczna (1997, s. 36). Przez konflikt autor rozumie „rzeczywisty związek z walką polityczną” (Utrat-Milecki, 1997, s. 36). Relacja ta – choć rzeczywista – nie musi być bezpośrednia. Wystarczy, aby dany czyn wpisywał się w szerszą kampanię polityczną ukierunkowaną na zmianę istniejącego układu sił i obiektywnie do tego zmierzającą (Utrat-Milecki, 1997). Wrogość natomiast została określona jako „przerwanie naturalnych więzi solidarności ludzkiej” (Utrat-Milecki, 1997, s. 36) w stosunkach pomiędzy przedstawicielami państwa i grup mu sprzyjających a członkami grupy mającej odmienną wizję celów, środków i form działania państwa. Wrogość rośnie wraz z pogłębianiem się konfliktu politycznego (Utrat-Milecki, 1997). Wypowiedzi Walusia i Derby’ego-Lewisa wskazują, że mieli oni poczucie, iż świat zbudowany na wartościach, jakie są im bliskie, jest zagrożony. W ich mniemaniu Południowa Afryka była w niebezpieczeństwie. Waluś w rozmowie z Cezarym Łazarewiczem (2019, s. 16) mówił: „Ginęli bezbronni ludzie – biali i czarni. A liberalny rząd de Klerka, (...) zaczyna się z nimi [ANC] dogadywać. Gorzej! On chce im przekazać władzę”. Konflikt pomiędzy południowoafrykańskimi ugrupowaniami a rządem RPA dotyczący zniesienia zasad apartheidu narastał już od czasu pierwszych działań rządu premiera Bothy rozluźniających prawo dla ludności czarnej. Po roku 1990, kiedy doszło do zwolnienia więźniów politycznych i zniesienia zakazu działalności m.in. Afrykańskiego Kongresu Narodowego i Południowoafrykańskiej Partii Komunistycznej, sytuacja przeszła w stan definicyjnej wrogości. Identyfikacja ze wspólnotą Afrykanerów szła od teraz w parze z osłabieniem więzi z państwem jako takim. Nieakceptowane przez Walusia i Derby’ego-Lewisa rozmowy rządu de Klerka z przedstawicielami ANC na temat warunków przejścia przez nich władzy zostały zdefiniowane jako zdrada i oznaczały ostateczne ich zerwanie. Waluś i Derby-Lewis stanęli po przeciwnej stronie.

Republika Południowej Afryki była – ich zdaniem – w stanie wojny, który uzasadniał walkę zbrojną i usprawiedliwiał stosowane w jej ramach środki. Polski reportażysta W. Jagielski, pytany po latach przez C. Łazarewicza o refleksje po jego pierwszym spotkaniu z Walusiem w kwietniu 1994 r., powiedział: „Wprost mi nie powiedział, że zabił. Tylko, że niektóre zabójstwa są dopuszczalne. (...)” oraz że „Jego zdaniem zabójstwo człowieka uznanego (...) za zagrożenie dla bezpieczeństwa czy porządku może być nie tylko usprawiedliwione, ale wskazane” (Łazarewicz, 2019, s. 144–145).

Neutralizacja

Uczucie grozy i niebezpieczeństwa oraz stan zagrożenia podkreślane były przez sprawców poprzez specyficzne słownictwo, którego używali dla opisu kontekstu i planowanych przez siebie działań (np. wojna, walka zbrojna, wróg, misja, rozkaz, przywództwo, zadanie, konspiracja, żołnierz). Taki opis sytuacji – w ich rozumieniu logiczny, przekonujący – uzasadniał działanie. Proces racjonalizacji został przeprowadzony właściwie. Dodatkowo w narrację zdarzeń wprowadzony został element nadprzyrodzony, Bóg Wszchemogący, który wspierał swoich „wojowników” w walce z antychrysem, jakim był komunizm. Tak zdefiniowana misja pozwalała na zawieszenie stosowania norm, które co do zasady były sprawcom bliskie (np. zakazujących zabijanie).

Występowanie takiego procesu u przestępcy opisali Greshem Sykes i David Matza. Nazwali go neutralizacją/zawieszeniem norm (Sykes & Matza, 1957). W ich rozumieniu proces ten polega na tym, że choć sprawca uznaje te same wartości moralne co reszta społeczeństwa, to w odniesieniu do popełnionego przestępstwa dokonuje ich neutralizacji. Zawiesza ich obowiązywanie w kontekście popełnionego czynu (Sykes & Matza, 1957). Może to mieć miejsce zarówno w czasie popełnienia przestępstwa, jak i przy jego ocenie *post factum* i może przybrać kilka opisanych przez kryminologów form (Sykes & Matza, 1957). Celem tego procesu jest osłabienie poczucia winy spowodowanego łamaniem – szanowanych skądinąd – norm (Czykwin, 2019).

W odniesieniu do zabójstwa Chrisa Haniego sprawcy powołują się na przyświecające im wyższe racje. Neutralizują tym samym

respektowany przez nich – co do zasady – zakaz zabijania poprzez wskazanie, że w pewnych sytuacjach jest ono dopuszczalne, a nawet konieczne – w szczególności gdy toczy się wojna z komunizmem personalizowanym jako antychryst. Jego przedstawicielem jest Hani, kontrowersyjna postać lewicy, nazywana przez Walusia także terrorystą i mordercą. Naznaczenie jego osoby poprzez opis wyłącznie w ujęciu pejoratywnym pozwala na zastosowanie mechanizmu „zaprzeczenia ofierze” (Zuber, Greenberg, & Williams, 2016). Służy to dehumanizacji poszkodowanego, w tym przypadku postrzeganego przez zamachowców przez pryzmat etykiety „terrorysty”. Paradoksalnie jednak akt ten doprowadził do jednoczesnego wywyższenia Haniego, który po śmierci stał się potężnym symbolem politycznym. Tym samym, jak opisał to Derby-Lewis:

(...) w naszym ataku na Chrisa Haniego nie było nic osobistego. W rzeczywistości, (...), jeśli już, to było to wskazanie znaczenia, statusu tego człowieka, że został wybrany jako cel naszego ataku (TRC/01, 1997).

Zarówno Waluś, jak i Derby-Lewis w swoich wypowiedziach dokonali zabiegu retorycznego, za pomocą którego rozdzielili osobę Haniego na dwie niezależne części. Na pierwszą z nich składał się wizerunek terrorysty, komunisty i przedstawiciela antychrysta. Tak postrzeganą personę nie tyle można było wyeliminować, co wręcz należało to uczynić dla dobra sprawy. Ani podczas procesu, ani w trakcie zeznań przed TRC oskarżeni nie wyrazili skruchy z powodu zabicia tej figury. Odmiennie stanowisko zajęli jednak wobec Haniego postrzeganego przez pryzmat jego ról rodzinnych i społecznych. Waluś wyznawał:

(...) Mam poczucie winy, z powodu zabicia męża, ojca rodziny, boskiego stworzenia, ale kontekst polityczny, to już jest całkiem inna sprawa. Dostrzegam dwoistość natury ludzkiej. Ale w pewnych warunkach jesteś zmuszony do działań, które wydają się w tym momencie niezbędne (Łazarewicz, 2019, s. 156).

W podobnym tonie wyrażał się przed TRC Derby-Lewis, zeznając:

(...) zawsze, nawet dzisiaj, odczuwam wyrzuty sumienia wobec pani poseł Hani i jej dzieci. Również w odniesieniu do niewinnych osób,

które zginęły, zostały ranne lub ucierpiały w jakikolwiek sposób w wyniku działań po ataku. Niestety jest tak, że podczas każdej wojny są ofiary (...) (TRC/01, 1997).

Służące za nadrzędny argument „wyższe racje” ponownie posłużyły do usprawiedliwienia zamachu.

Dla zrelatywizowania swojego czynu sprawcy stosowali także wielokrotnie formę neutralizacji określaną jako „potępienie potępiających”, w ramach której – mając świadomość przestępczego charakteru swojego czynu – podkreślali liczne bezprawne działania swoich przeciwników (Sykes & Matza, 1957). Między innymi miało to miejsce podczas posiedzeń TRC, kiedy Derby-Lewis zeznawał, że „równie jasne jest (...), że wszystkie strony dokonywały zabójstw, czy to przy użyciu kul, samochodów pułapek, min lądowych, czy nalołów (...)” (TRC/03, 1997).

WNIOSKI

Waluś konsekwentnie przez lata podtrzymywał, że czuł się osobiście zobowiązany do podjęcia działań ukierunkowanych na zatrzymanie pokojowych rozmów dotyczących likwidacji apartheidu. Twierdził, że ze względu na złe wspomnienia z komunistycznej Polski chodziło mu o powstrzymanie rozwoju wpływów tej ideologii w RPA. Nie sposób tego jednoznacznie zweryfikować. Faktycznie jednak Waluś działał z pobudek politycznych. Były one umiejętnie podsycane manipulacyjnym wpływem mającego bezpośrednie związki z polityką Clive’a Derby’ego-Lewisa, który w jakiś sposób trafiał ze swoim przekazem do Walusia. Polak tak w czasie procesu, jak i w trakcie zeznań przed Komisją Prawdy i Pojednania, utrzymywał, że dojście do władzy ugrupowania, którego przedstawicielem jest Hani, postrzegał wówczas jako katastrofę dla kraju. Temu zagrożeniu próbował zapobiec. Nie miał zatem motywacji typowych dla sprawców przestępstw pospolitych, związanych z zyskiem materialnym czy przyjemnością. Nie działał powodowany gniewem. Jak sam deklarował, napędzała go troska o bliski mu kraj. Działał zatem z powodów wyższych niż jego osobisty interes. Bezpośrednio niczego dla siebie nie uzyskiwał. Przeciwnie, liczył się z tym, że może zostać zatrzymany i skazany na karę więzienia. Godził się na taką cenę w imię wiary w słuszność przedsięwziętego celu.

Za najlepsze narzędzie do realizacji swojego planu Waluś uznał zabójstwo polityka. Nie było ono jednak celem samym w sobie, ale środkiem do jego realizacji. Rzeczywistym powodem działania sprawcy było utrzymanie *status quo* w RPA. Tym samym dobrem chronionym, na które atak faktycznie przypuścił sprawca, było prawo obywateli do decydowania, jaki ustrój polityczny ma panować w ich kraju. W tym przypadku zabójstwo polityka, konieczna i nieunikniona uciążliwość planu, w rozumieniu kanadyjskiego kryminologa Denisa Szabo, stanowi element przestępstwa złożonego, w którym realizacja celu politycznego dokonuje się poprzez popełnienie przestępstwa pospolitego (Szabo, 1978). Śmierć Haniego była jedynie instrumentem, za pośrednictwem którego Waluś chciał osiągnąć swój główny cel, mający jednoznacznie polityczny charakter.

Poza rodzajem motywacji i naturą dobra chronionego, które jest atakowane, symptomatyczna dla przestępstwa politycznego jest relacja sprawcy do ofiary swojego działania. Ma ona wyraźny przedmiotowy charakter. Ofiara jest jedynie środkiem, narzędziem realizacji założonego planu. Czasami stanowi nośnik wartości będących przedmiotem ataku lub pełni istotną z punktu widzenia planu funkcję. Waluś nie czuł osobistej niechęci do człowieka będącego jego ofiarą. Jego zabójstwo uważał za konieczny element realizacji obranej strategii zatrzymania rozmów pokojowych. W swoich wypowiedziach nie wyrażał tym samym żalu z powodu śmierci Haniego jako polityka. Przepraszał jedynie za to, że pozbawił jego rodzinę męża i ojca (Ginsberg, 2017).

Jak wskazuje Jan Widacki, powołując się na dostępne badania, „zabójcy-terrorysty z zasady nie są osobami zaburzonymi psychicznie” (Widacki i in., 2022, s. 349). Choć nie dysponujemy wynikami badań Walusia, zdają się to potwierdzać opinie osób, które miały okazję się z nim osobiście, czasami nawet wielokrotnie, spotykać. Dwóch autorów polskich publikacji książkowych o Walusiu, Cezary Łazarewicz i Michał Zichlarz, opowiadają o spotkaniu z człowiekiem sympatycznym i otwartym (Łazarewicz, 2019), ale także inteligentnym i czytającym (Mazurek, 2013). Opis ten uzupełnia opinia Klary Dąbrowskiej, która w latach 2018–2021 była Konsulem RP w Republice Południowej Afryki i w tym czasie kilkakrotnie odwiedziła Walusia w więzieniu Kgosi Mampuru II. Potwierdza ona inteligencję i czytanie Polaka, wskazując także na jego duże poczucie humoru.

Ponadto uzupełnia: „(...) swoje życie ma przemyślane, jak pewnie niewielu z nas” (Zichlarz, 2021, s. 303). Przeciwnie refleksje wyraża Krzysztof Stanowski, który w styczniu 2025 r. przeprowadził z nim wywiad internetowy w Kanale Zero (YouTube, 2025). Dziennikarz skomentował spotkanie z Walusiem, określając go mianem fanatyka i człowieka przegranego (X.com, 2025).

BIBLIOGRAFIA

- Berger, I. (2009). *South Africa in World History*. Oxford: Oxford University Press.
- Bułat, K., Czarniak, P., Gorzelak, A., Grabowski, K., Iwański, M., Jakuber, P., Jodłowski, J., Małek, M., Młodawska-Mąsior, S., Papierz, A., & Stożek, M. (2010). *Kryminologia*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- CIA (2023). People and society. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/south-africa/#people-and-society> (dostęp: 15.02.2023).
- Crompton, S. (2006). *Desmond Tutu: fighting apartheid*. New York: Chelsea House Publishers.
- Czykwin, E. (2019). *Anders Breivik. Między dumą a wstydem*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Falandysz, L., & Poklewski-Koziełł, K. (1989). Przepęchliwość polityczna – zarys problematyki. *Archiwum Kryminologii*, XVI, 189–210.
- Ferreira, E. (2022, 7 grudnia). *Janusz Walus released on parole*. Mail&Guardian. <https://mg.co.za/news/south-africa/2022-12-07-janusz-walus-released-on-parole/> (dostęp: 25.06.2026).
- Freud, Z. (1975). *Poza zasadą przyjemności*. Tłum. J. Prokopiuk. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Ginsberg, R.W. (2017). The murder of Chris Hani: the neo-liberalization of South African news narratives. *Journal of African Media Studies*, 9(1), 113–128. DOI: 10.1386/jams.9.1.113_1
- Gumboh, E., & Ntontela, M. (2025). Parole for lifers: The constitutional court errs in Walus v Ministry of Justice and Constitutional Development. *Potchefstroom Electronic Law Journal*, 28, 1–36. DOI: 10.17159/1727-3781/2025/v28i0a16800
- Hood L. (2022, 8 grudnia). *Janusz Walus parole: South Africa’s constitutional Cort was right – but failed the sensitivity test*. The Conversation. <https://theconversation.com/janusz-walus-parole-south-africas-constitutional-court-was-right-but-failed-the-sensitivity-test-196055> (dostęp: 25.06.2026).
- Łazarewicz, C. (2019). *Nic osobistego. Sprawa Janusza Walusia*. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga.

- Macmillan, H. (2014). *Chris Hani. A Jacana pocket biography*. Johannesburg: Jacana Media.
- Makowski, W. (1923). *Zbrodnie stanu*. Warszawa: Wydawnictwo Themis Polskiej.
- Malala, J. (2023). *The plot to save South Africa: the week Mandela averted civil war and forged a new nation*. London: Simon&Schuster.
- Mandela, N. (1994). *Long walk to freedom*. T. I: 1918–1962. New York: Little, Brown and Company.
- Mandela, N. (2004). *Long walk to freedom*. T. II: 1962–1994. London: BBC Audiobooks and Time Warner Books Ltd.
- Mazurek, R., & Pawlak, M. (2013, 10 kwietnia). Szkada życia. Rozmowa z Michałem Zichlarzem. Rzeczpospolita. www.rp.pl/literatura/art13160121-zkoda-zycia-rozmowa-z-michalem-zichlarzem (dostęp: 20.02.2023).
- Merton, R.K. (1982). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Przeł. E. Morawska & J. Wertenstein-Żuławski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Plessner, H. (1994). *Władza a natura ludzka. Esej o antropologii światopoglądu historycznego*. Przeł. E. Paczkowska-Łagowska. Warszawa: PWN.
- Smith, J., & Tromp, B. (2009). *Hani. A life too short*. Johannesburg–Cape Town: Jonathan Ball Publishers.
- South African History Archive (SAHA), zbiór AL2878_B01.5.4.02, Amnesty Application of Janusz Walus, <https://www.saha.org.za/collections/AL2878/b015402.htm> (dostęp: 25.06.2026).
- Sykes, G.M., & Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquence. *American Sociological Review*, 22(6), 664–670. DOI: 10.2307/2089195
- Szabo, D. (1978). *Criminology and crime Policy*. Montreal: Lexington Books.
- Utrat-Milecki, J. (1997). *Polityczność przestępcstwa*. Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego.
- Widacki, J. (2022). „Banalne zło” w Oddziale II Sztabu Głównego WP. Mało znany epizod z dziejów II Rzeczypospolitej. W *Pogranicze czyli polskość. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Romanowskiemu* (s. 793–804). Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Widacki, J., Dadak, W., Grzyb, M., & Szuba-Boroń, A. (2022). *Kryminologia. Zarys systemu*. Warszawa: C.H. Beck.
- X.com (2025, 17 stycznia). Wpis Krzysztofa Stanowskiego. https://x.com/K_Stanowski/status/1880249433876521225 (dostęp: 25.06.2026).
- YouTube (2025, 16 stycznia). GODZINA ZERO #72: KRZYSZTOF STANOWSKI I JANUSZ WALUŚ. https://www.youtube.com/watch?v=hF0_GyJpues (dostęp: 25.06.2026).

Zichlarz, M. (2021). *Zabić Haniego. Historia Janusza Walusia*. Częstochowa: Wydawnictwo 3DOM.

Zuber, M.J., Greenberg, E.W., & Williams, L.W. (2016). Różnorodne rozumienie niektórych przestępstw i ich kontekstu: kwantyfikacja Techniki neutralizacji. *Resocjalizacja Polska*, 11, 163–183. DOI: 10.22432/pjsr.2016.11.12

Transkrypcje zeznań i decyzji dotyczącej J. Walusia i C. Derby'ego-Lewis – Komisja Prawdy i Pojednania (TRC)

TRC/01 – <https://www.justice.gov.za/trc/amntrans/pta/derby01.htm>.

TRC/03 – <https://www.justice.gov.za/trc/amntrans/pta/derby03.htm>.

TRC/06 – <https://www.justice.gov.za/trc/amntrans/pta/derby06.htm>.

TRC/09 – <https://www.justice.gov.za/trc/amntrans/pta/derby09.htm>.

TRC – <https://www.justice.gov.za/trc/amntrans/am1997.htm>.

TRC/D – https://www.justice.gov.za/trc/decisions/1999/990307_walus-derbylewis.html.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>